

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

PROBLEMS OF FOOD SECURITY OF UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Овечкіна О.А.

доктор економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Маслош О.В.

кандидат хімічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Ovechkina Olena, Maslosh Olha

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

У статті надана характеристика ознак продовольчої безпеки країни у їх функціональному виразі. Визначено зв'язок станів національної продовольчої безпеки різних країн на міжнародному рівні. Показана необхідність міжнародної співпраці щодо ідентифікації й усунення проблем продовольчої безпеки. Визначено, що через окупацію частки Луганської області Україна має втрати посівних площ та сільськогосподарській продукції, неконтрольований відтік трудових ресурсів й блокування доступу до матеріально-технічних і фінансових ресурсів. Зроблено висновок щодо порушення виробничо-ринкових відносин регіону й ринкових механізмів. Визначено, що першочерговою задачею є відновлення прийняттого рівня харчування населення, використовуючи матеріально-фінансову й продовольчу допомогу країн ЄС та їх досвід щодо вирішення питань забезпечення частки населення (мігрантів) продовольством.

Ключові слова: продовольча безпека, ознаки і функції безпеки, система продовольчої безпеки, попит і пропозиція продуктів харчування, моніторинг стану продовольчої безпеки, міжнародна співпраця, втрати економічних ресурсів і сільськогосподарської продукції.

The article presents an in-depth characteristic of the signs of food security of the country. It is found that the breakthrough of these features involves the performance of certain functions by business entities in all spheres of society life. Life-sustaining, economic, bio-anthropocentric, mental, systemic functions of the food security system are defined. It is shown that the state of food security is directly related to the satisfaction of the first living needs of the population, the state of health and the duration of his life, which affects the assessment by the world society of the level and quality of life of a certain society. It is also determined that the food security of one country affects the resolution of nutrition of the population of other countries. The need for international cooperation on identification of food security problems, their solution and prevention has been proven. The importance of financial, economic and legal provision of food security at the national and international levels is underlined. The need to institutionalize some effective measures to address food security issues is determined. The attention is focused on the negative influence of political factors on the state of food security of Ukraine. It is shown that due to the occupation of the share of Luhansk region, the national economy has losses of sowing areas and agricultural products, the closure of agro-industrial enterprises, and an increase in the unemployment rate in the agro-industrial sphere. It is noted that due to the significant number of internally displaced persons, the East of Ukraine loses its labor resources. The conclusion is made on the violation of the production and market relations of the region and market mechanisms of the whole country. It is determined that the primary task is to restore an acceptable level of nutrition of the population by mobilizing existing resources of unoccupied regions and using financial and food assistance of the EU countries, their experience in solving specific issues of food security. This experience concerns measures to keep migrants in European countries, ensure the normal level of their food consumption and meet consumer needs.

Keywords: food security, signs and functions of safety, food security system, food demand and supply, monitoring of food security, international cooperation, loss of economic resources and agricultural products.

Постановка проблеми. Питання забезпечення продовольчої безпеки є предметом постійної уваги вітчизняних і зарубіжних вчених. Під різними кутами зору його вивчають економісти, правознавці, соціологи, психологи, виявляючи нові аспекти дослідження поняття «продовольча безпека», визначаючи її ознаки, умови і рівні забезпечення, методики оцінки тощо. Вченими одногласно робиться висновок про те, що продовольча безпека – це соціально-економічне поняття, яке всебічно характеризує становище не лише певного суспільства, але й макрорегіонів і, навіть, всього світу. Отже, наполегливо підкреслюється необхідність виявлення нових факторів, які можуть здійснити вагомий вплив на стан національної і світової продовольчої безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В аспекті поставленої проблеми проводяться різнобічні дослідження ознак продовольчої безпеки, передусім вітчизняного суспільства, у роботах М. Сичевського, В. Гринишин, С. Оліферук, Ю. Забарної; з'ясовуються внутрішні і зовнішні чинники впливу на стан продовольчої безпеки України вченими Н. Тіхоновою, І. Манзій, О. Яковенко, І. Тернавською, А. Мостовою; розкривається симптоматика проблемних ситуацій у сфері продовольчого забезпечення, аналізується міжнародна співпраця щодо їх ідентифікації й усунення та підкреслюється значущість не лише економічного, але й правового забезпечення продовольчої безпеки країни у працях С. Щербини, В. Шишлюк, В. Самокиш та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численність наукових і публіцистичних праць, присвячених проблемі забезпечення продовольчої безпеки, недостатньо розробленими залишаються питання щодо прийняття результативних рішень на рівні держави з метою оперативного реагування на наслідки руйнівного впливу негативних чинників, протидія яким утруднена (воєнні дії, природні, екологічні й техногенні катастрофи тощо).

Постановка завдання. Зважаючи на сказане, метою дослідження є поглиблений теоретичний аналіз ознак і функцій продовольчої безпеки вітчизняного суспільства в умовах воєнних конфліктів як найбільш руйнівних чинників впливу на практику господарювання агропромислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. Вивчення значної кількості літературних джерел показало, що до ознак продовольчої безпеки дослідники відносять: 1) стабільність виробництва продовольства (наявність сільськогосподарських підприємств, які виробляють достатні обсяги і асортимент продовольчих товарів); 2) наявність запасів продовольчих товарів (запаси у сферах виробництва, зберігання та розподілу сільськогосподарської продукції

і продовольства); 3) якість продукції (сертифікація і контроль походження, складу та технологій виробництва продукції сільського господарства і харчової промисловості); 4) доступність продовольчих товарів (певний рівень купівельної спроможності населення та наявність мережі роздрібної торгівлі) [1, с. 36; 2; 3].

На наш погляд, у понятійному визначенні продовольчої безпеки необхідно виділити такі її складові і функції, як: а) задоволення основних фізіологічних потреб (життєзабезпечуюча функція); б) відтворення робочої сили працездатного населення (економічна функція); в) створення специфічного селянського образу життя, в якому людина відчуває й усвідомлює себе частиною природи, (біо-антропоцентрична та ментальна функції); г) забезпечення вирішення специфічної частки проблем життєдіяльності суспільства (продовольчої безпеки) у тісному зв'язку з політичною, економічною, фінансовою, інформаційною тощо безпекою (системна функція). Ми вважаємо, що перелік наведених ознак продовольчої безпеки, яка має реалізувати свою системну функцію і розглядатися як система, необхідно дещо розширити, адже:

– по-перше, стабільним має бути не лише виробництво, але й пропозиція сільськогосподарських і продовольчих товарів, що означає наявність ланцюжка сільськогосподарських виробників, підприємств-переробників, торгових посередників, транспортних компаній, підприємств роздрібної торгівлі, тобто всіх господарюючих суб'єктів, які формують агропромисловий комплекс (АПК);

– по-друге, мають бути сформовані на сучасній логістичній основі зруйновані виробничо-комерційні зв'язки між підприємствами АПК, які були фактично знищені на етапі стихійної приватизації державної власності, що значно підірвало виробничий і технічний потенціал сільського господарства;

– по-третє, має бути скориговано питання доступності продовольчої продукції для населення.

Ми також вважаємо, що за останньою ознакою мова повинна йти про те, що доступність продовольства має забезпечуватися не лише купівельною спроможністю населення, що залежить від рівня номінальних доходів та інфляції, та наявністю мережі роздрібної торгівлі, але й базуватися на певній моделі споживання населення (обмежена, повна, неповна, раціональна, нераціональна, збалансована, незбалансована тощо), що реально склалася у суспільстві у даний проміжок часу, й впливала на фізичний, соціальний та психоемоційний стан населення.

Визначення складових моделі споживання на національному рівні запропоновано А. Коломійцем [4], який визначає, що національна модель споживання є зразком матеріальної, екологічної, соціальної культури (культури

внутрішньосистемних взаємодій), певним відбитком ментальності соціуму, його сучасних цінностей і пріоритетів стосовно свого фізичного і психічного здоров'я. Модель споживання продовольчих товарів врешті решт є виразом якості всіх аспектів життя суспільства, та задоволення потреб першої необхідності.

З приводу сказаного вірними, на нашу думку, є висновки, зроблені у роботі вітчизняної вченої Ю. Забарної стосовно безпосереднього зв'язку між моделлю споживання продовольчих товарів і станом здоров'я соціуму [5], показниками рівня і якості життя. Багато раніше дослідниками вже становлено зв'язок між поширеністю хвороб, зниженням тривалості життя й нераціональним харчуванням населення [6]. Отже, в інтересах збереження і зміцнення здоров'я нації необхідне забезпечення повноцінного харчування, структура якого повинна бути диференційована по регіонах з урахуванням природних і економічних умов, демографічних особливостей, видів трудової діяльності і національних традицій. Вирішення цих завдань вимагає, як пише Ю. Забарная, фізичної й економічної доступності для споживачів продуктів харчування в потрібній кількості, асортиментах і якості.

Акцентуючи увагу на так званій проблемі «програмування» продовольчої безпеки, вчені відзначають, що логіка забезпечення продовольчої безпеки здійснюється в зворотному напрямі – від екзогенно заданого споживання продовольства за науковими нормами в секторах, через ряд коефіцієнтів тощо, до потреб земельного ресурсу, який є обмеженим [1, с. 38]. Отже, означена проблема програмування продовольчої безпеки врешті решт зводиться до проблеми ефективного використання таких важливіших економічних ресурсів, як земля, праця, капітал.

Схожий висновок робить у своїй роботі Гринишин В. Є., вважаючи, що забезпечення продовольчої безпеки можливо за рахунок підвищення ефективності використання земельних, трудових і капітальних ресурсів, які мають розглядатися як об'єкт системного впливу з боку держави, підприємств агропромислового сектору [2].

У екстремальних ситуаціях слід враховувати той факт, що фізична й економічна доступних продуктів споживання, не кажучи вже про непродовольчі товари, значно падає, що приводить до практично руйнації продовольчої безпеки саме через деформації і знищення ресурсної бази агропромислового виробництва. З цього приводу слід відзначити, що, якщо у 2018 р. у загальному рейтингу продовольчої безпеки з урахуванням впливу природних умов Україна посіла 63 місце зі 113 країн, набравши 54,1 балів [7], то на кінець 2022 р. рейтингові показники продовольчої безпеки можна передбачити як найгірші.

Досліджуючи причини низького рейтингу рівня продовольчої безпеки в Україні, західні фахівці відмітили, що, якщо у 2018 р. до переліку найсерйозніших викликів продовольчій безпеці відносяться: високий рівень корупції, низький валовий внутрішній продукт на душу населення, недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і новітніх розробок в аграрному секторі порівняно з розвиненими країнами світу, проблеми доступу українських сільгоспвиробників до дешевих кредитів тощо [7], і з цими висновками практично погодилися вітчизняні дослідники [3; 8], то в умовах сьогодення часу, головний виклик продовольчій безпеці країни – це військові дії.

Наразі ситуація з продовольчою безпекою значно погіршилися в тому числі через окупацію росією частини територій на Сході країни, що спричинили закриття підприємств, міграцію населення, різке зниження загального споживацького попиту при зростанні попиту на продовольчі товари і ліки. Ситуація погіршується тим, що чисельність біженців з України до кінця 2022 року може досягти позначки 8,3 млн осіб, йдеться у заяві Управління верховного комісара ООН у справах біженців [9]. За інформацією [9], з початку військових дій в Україні понад 12,7 млн українців залишили свої будинки в Україні. Серед них понад 5 млн громадян вже виїхали з України, а 7,7 млн є внутрішньо переміщеними особами. Експерти також вважають, що ще майже 13 млн людей не можуть залишити свої райони через складну ситуацію у сфері національної безпеки [9].

На фоні дисбалансу споживацького попиту наростає криза виробництва продовольчих товарів, адже на непідконтрольних тимчасово окупованих територіях взагалі зникають об'єктивні умови ведення більш-менш ефективного агропромислового бізнесу. Так, як зараз, так і раніше, у 2014–2021 рр. найбільш враженою з українських областей виявилась Луганська область, території традиційного ведення агробізнесу якої були окуповані, що за статистичними даними минулих років призвели до втрат, наданих в табл. 1.

За даними наведеної табл. 1 впливає, що Україна через тимчасову нездатність підприємців Луганської області виробляти аграрну продукцію, щонайменше втратить 3,05% від загальної посівної площі сільськогосподарських культур, 2,91% від сільськогосподарського виробництва (у тому числі 2,24% від рослинництва та 0,67% від тваринництва) та 1,058% від загальної кількості сільськогосподарських тварин. У натуральному виразі ці показники є великими, й ще збільшаться через руйнацію аграрно-промислової сфери всієї області.

Надкритичну ситуацію у забезпеченні продовольчої безпеки можуть певним чином

Таблиця 1

**Втрати посівних площ під сільськогосподарські культури (тис. га) та продукції (тис. т)
через окупацію частини Луганської області**

Параметр	Україна	Луганська область	Відсоток втрат у цілому
Посівні площі сільськогосподарських культур (тис. га) У тому числі:	28147	858	3,048
- культури зернові та зернобобові	15392	402	1,428
- культури технічні	9224	417	1,481
- картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	1854	18	0,064
- культури кормові	1677	21	0,075
Виробництво (тис. т):			
- культур зернових та зернобобових	64933	1376	2,119
- соняшнику	13110	678	5,172
- картоплі	20838	214	1,027
- культур овочевих	9653	148	1,533
- культур плодкових та ягідних	2024	60	2,964
- винограду	281	2,7	0,96
Кількість сільськогосподарських тварин (тис. голів):			
- велика рогата худоба	2874	38	1,322
- у тому числі корови	1673	19	1,136
- свині	5876	46	0,783
- вівці та кози	1140	22	1,929
- птиця (млн. голів)	200,6	0,8	0,399
Виробництво (тис. т):			
- м'яса	2478	8	0,323
- молока	9264	111	1,198
- яєць (млн шт.)	16167	70	0,433

Джерело: розраховано за [10; 11]

нейтралізувати інші регіони, які ще мають резерви для підвищення виробництва сільськогосподарської продукції і можуть застосувати більш урожайні сорти посадкового матеріалу та сучасні агротехнології, збільшити поголів'я сільськогосподарських тварин, вдосконалити планування розміщення агрокультур тощо.

Значну допомогу у вирішенні питання відновлення продовольчої безпеки України на рівні 2019–2021 рр. може здійснити і здійснює світова спільнота. Так, ЄС запускає Програму екстреної підтримки у розмірі 330 мільйонів євро, яка забезпечить доступ постраждалого від воєнних дій населення України до основних товарів та послуг. У березні 2022 р. Комісія оголосила про пакет заходів для підвищення продовольчої безпеки та підтримки фермерів ЄС, які потерпають від високої вартості сировини, енергії та добрив. Окрім цього, Європа має намір допомогти Україні з посадкою та вирощуванням зернових і олійних культур для забезпечення потреб у продовольчих товарах, і, навіть, для збереження експортного потенціалу українських виробників [12]. Оскільки існує тісний міжкраїновий зв'язок станів продовольчої безпеки, організаційні структури ЄС опікуються продовольчою проблемою України.

Так, Національну систему моніторингу стану продовольчої загрози впровадила Міжнародна організація з міграції (МОМ), й Агентство ООН із питань міграції, активно залучаючи громадянські

структури, з метою розроблення окремих програм визначення й задоволення продовольчих потреб для внутрішньо переміщених осіб [13]. Означені програми вирішуються здебільшого роздрібними зусиллями громадських об'єднань спільно з різними міжнародними організаціями, тому потребують більш детального аналізування міжнародного законодавства і виходу на міждержавний рівень.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи викладений матеріал, необхідно визначити наступне: по-перше, питання забезпечення продовольчої безпеки країни існують завжди, їх розв'язання вимагає подолання внутрішніх негативних чинників, до яких зарубіжні та вітчизняні фахівці віднесли: зайву бюрократизацію й прояви корупційної поведінки суб'єктів управління й господарювання, недостатній обсяг фінансування наукових досліджень в аграрному секторі вітчизняної економіки, проблемність доступу сільськогосподарських виробників до дешевих кредитів тощо; по-друге, для запобігання руйнівних наслідків впливу зовнішніх неконтрольованих чинників на стан продовольчої безпеки, як це сталося в Україні, необхідна не лише оптимізація розміру продовольчих запасів, на що постійно вказує багато авторів, але більшою мірою організація на довгостроковій основі тісного міжкраїнового співробітництва щодо спільного вирішення питань забезпечення продовольчої безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Оліферук С. І. Продовольча безпека України: секторний підхід. *Агросвіт*. 2012. № 6. С. 36–42.
2. Гринишин В. Є. Формування системи продовольчої безпеки України : дис...канд. екон. наук : 08.00.03. Житомир, 2021. 220 с.
3. Манзій І. Б. Продовольча безпека: структура, принципи, реальність загроз. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2008. Вип. 8. Ч.1(31). С. 27–31.
4. Коломієць А. Національна модель споживання: сутність та способи регулювання. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10kaosr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10kaosr.pdf) (дата звернення: 25.05.2022).
5. Забарна Ю. В. Купівельна спроможність населення України як одна із заporук раціонального харчування. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3405> (дата звернення: 25.05.2022).
6. Раціональне харчування в сучасних умовах / підгот. Н. С. Салій. Київ, 2003. 14 с.
7. Експерти назвали причини низького рейтингу продовольчої безпеки України. URL: <https://landlord.ua/news/eksperti-nazvali-prichini-nizkogo-reytingu-prodovolchoyi-bezpeki-ukrayini/> (дата звернення: 25.05.2022).
8. Тіхонова Н. О. Продовольча безпека держави: загрози та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2014. Вип. 8. Ч. 4. С. 46–49.
9. До кінця року кількість біженців з України може сягнути 8,3 мільйона – ООН. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3467823-do-kinca-roku-kilkist-bizenciv-z-ukraini-moze-sagnuti-83-miljona-on.html> (дата звернення: 25.05.2022).
10. Статистичний щорічник України. *Statistical Yearbook of Ukraine*: веб-сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (дата звернення: 25.05.2022).
11. Порівняння місця України у світовому експорті. *Агрополіт*: веб-сайт. URL: <https://agropolit.com/news/22019-oprilyudneno-porivnyannya-mistsya-ukrayini-u-svitovomu-eksporti-prodovolstva-u-1990-1991-mr-i-2020-2021-mr> (дата звернення: 25.05.2022).
12. ЄС виділить 330 млн євро для забезпечення продовольчої безпеки в Україні. URL: <https://landlord.ua/news/ies-vudilyt-330-mln-ievro-dlia-zabezpechennja-prodovolchoi-bezpeky-v-ukraini/> (дата звернення: 25.05.2022).
13. Щербіна С. В. Аналітичне дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення. URL: http://www.auu.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf (дата звернення: 25.05.2022).

REFERENCES:

1. Olineruk S. I. (2012) Prodovoljcha bezpeka Ukrajinu: sektornyj pidkhid [Food security of Ukraine: sector approach]. *Agrosvit*, no. 6, pp. 36–42.
2. Ghrynyshyn V. Je. (2021) Formuvannja systemy prodovoljchoji bezpeky krajiny [Formation of the food security system of Ukraine]. (PhD Thesis). Zhytomyr: Polissya national university.
3. Manzij I. B. (2008) Prodovoljcha bezpeka: struktura, pryncypy, realnistj zaghroz [Food security: structure, principles, reality of threats]. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*, vol. 8. Part 1 (31), pp. 27–31.
4. Kolomijecj A. Nacionaljna modelj spozhyvannja: sutnistj ta sposoby reghuljuvannja [National model of consumption: the essence and ways of regulation]. Available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10kaosr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10kaosr.pdf) (accessed 25 May 2022).
5. Zabarna Ju. V. (2014) Kupiveljna spromozhnistj naseleennja Ukrajinu jak odna iz zaporuk racionaljnogho kharchuvannja [Purchasing power of the population of Ukraine as one of the guarantees of rational nutrition]. *Efficient economics*, no. 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3405> (accessed 25 May 2022).
6. Salij N. S. (2003) Racionaljne kharchuvannja v suchasnykh umovakh [Rational nutrition in modern conditions]. Kyiv.
7. Eksperty nazvaly prychny nyzkogho rejtyngu prodovoljchoji bezpeky Ukrajinu [Experts named the reasons for the low rating of food security of Ukraine]. Available at: <https://landlord.ua/news/eksperti-nazvali-prichini-nizkogo-reytingu-prodovolchoyi-bezpeki-ukrayini/> (accessed 25 May 2022).
8. Tikhonova N. O. (2014) Prodovoljcha bezpeka derzhavy: zaghrozy ta perspektyvy [Food security of the state: threats and prospects]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, vol. 8. Part. 4, pp. 46–49.
9. Do kincja roku kiljistikj bizhenciv z Ukrajinu mozhe sjaghnuty 8,3 miljona – OON [By the end of the year, the number of refugees from Ukraine could reach 8.3 million – UN]. *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3467823-do-kinca-roku-kilkist-bizenciv-z-ukraini-moze-sagnuti-83-miljona-on.html> (accessed 25 May 2022).
10. Statystychnyj shhorichnyk Ukrajinu [Statistical Yearbook of Ukraine]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (accessed 25 May 2022).
11. Porivnjannja miscja Ukrajinu u svitovomu eksporti [Comparison of Ukraine's place in world export]. *Agropolit*: website. Available at: <https://agropolit.com/news/22019-oprilyudneno-porivnyannya-mistsya-ukrayini-u-svitovomu-eksporti-prodovolstva-u-1990-1991-mr-i-2020-2021-mr> (accessed 25 May 2022).

12. JeS vydilytj 330 mln jevro dlja zabezpečennja prodovoljchoji bezpeky v Ukrajinі [EU will allocate 330 million euros to ensure food security in Ukraine]. Available at: <https://landlord.ua/news/ies-vydilyt-330-mln-ievro-dlia-zabezpečennja-prodovolchoi-bezpeky-v-ukraini/> (accessed 25 May 2021).

13. Shherbina S. V. Analityчне doslidzhennja stanu prodovoljchoji bezpeky v Ukrajinі u konteksti zaprovadzen-nja adresnoji dopomoghy u produktakh kharchuvannja dlja malozabezpečenogho naseleonnj [Analytical study of food security in Ukraine in the context of introduction of targeted assistance in food for low-income population]. Available at: http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf (accessed 25 May 2022).

2